

DE BONGARD

TIJDSCHRIFT VAN HEEMKUNDEVERENIGING
"DE BONGARD"
SIMPELVELD - BOCHOLTZ

JAARGANG 17

NUMMER 2

JUNI 2005

INHOUD

COLOFON

Eindredactie en vormgeving:

P.H.J.Janssen

Adres voor kopij en reacties:

mevr. M. Vliex-Hensgens
Stationstraat 3d
6369 VG Simpelveld
tel. 045 - 544 10 74

ISSN 1383 - 9896

Inhoudsopgave	18
Bokkenrijders believen België (2)	19
Activiteitenprogramma.	27
Het "Spital" aan de Gaasstraat.	28
Tijd (1)	30
Twee wegruizen.	44

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het artikel ligt bij de auteur(s).

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, via magnetische media of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Dit tijdschrift verschijnt vier maal per jaar en is gratis voor leden van "De Bongard". De kosten voor het lidmaatschap van "De Bongard" bedragen € 12,50 per jaar.

Aanmelden voor een abonnement (lidmaatschap) kan via onze website

Bankrek.: Rabobank nr. 115103406. Girorek.: 276159

Website: <http://www.debongard.nl>

BOKKENRIJDERS BELIEVEN BELGIË (2)

door H. Hermans

In de vorige aflevering konden wij uitvoerig kennis maken met de Vierde Stand; de mensen die tijdens de vele oorlogen alles, maar dan ook echt alles, verloren hadden.

Sommigen reageerden apathisch, andere raakten gefrustreerd en sloten zich aan bij een roversbende. Natuurlijk vlogen zij niet door het zwerk, maar dat hier een aantal inbraken gepleegd werd waarbij in een enkel geval mensen om het leven kwamen, is onbetwist. Anarchie met een daaraan verbonden bendevorming komt in slechte tijden wel vaker voor, doch in de tijd van de Bokkenrijders was de tijdgeest abominabel slecht. Van een mondiale tijdgeest is er in die tijd nauwelijks sprake, wel van een Hollandse en een Habsburgse. Van een democratisch land, dat België zou moeten heten, was wel sprake, maar niet meer dan dat... Het voor ons zo belangrijke Partagetractaat, werd en wordt in Holland doodgezwegen... Ter lering en vermaak laten wij nu ook de regionale- en lokale tijdgeest de revue passeren.

Hoofdstuk III

Drempel 1700

3.1. Drempel naar de 18^e eeuw

3.1.1. Jaartallen en tijdgeest

In de geschiedenislessen geven jaartallen structuur aan het verleden. Ze helpen gebeurtenissen in de tijd te ordenen. Zonder jaartallen en de daaraan verbonden *tijdgeest* zou het fenomeen *Bokkenrijder* nooit een rol gespeeld hebben en zou België nooit ontstaan zijn.

Jaartallen roepen een schrikbeeld op; het van buiten leren van rijtjes met de daaraan gekoppelde historische feiten. Het kan nog wel eens verkeren. In de jaren zeventig keerde men zich af van de *feitjes* en verdween het geschiedverhaal naar de achtergrond ten faveure van de *structuren* die opeens belangrijk waren. Tien jaar geleden realiseerde men zich dat het *verhaal* weer terug moet keren, maar aan de *vertaalslag* is men nog altijd bezig. Het betekent natuurlijk niet, dat terugkeer naar jaartallen en feiten bijdraagt tot de ontwikkeling van het historisch besef. Wel krijgen we nu grip op tijd en ruimte. Tijdsbesef valt alleen te verwerven door de gebeurtenissen van een periode te ordenen volgens de logica van de *tijdgeest*. Jaartallen zijn daarbij een onmiskenbaar hulpmiddel. Niet ieder feit is op ieder moment van belang. Jaartal, verhaal, overzicht en structuur behoren in een verant-

woorde bijdrage. Het is uiteraard erg jammer als kinderen op school en later ook studenten opgezadeld worden met een koffer vol historische jaartallen, waaruit onmogelijk overzicht te verkrijgen is. Daarom gaan wij nu verder met een chronologische, tevens anekdotische, structuur, waarbij jaartallen en feiten onmisbare bouwstenen zijn voor het ontstaan van een bende die in de volksmond *Bokkenrijders* genoemd wordt. Met die schavuiten zijn we op weg naar het nieuwe België; dat die 'weg' lang en gevaarlijk is, zullen we vaker dan eens ervaren.

3.1.2. Westfaalse Vrede

We weten dat Spanje zich moest neerleggen bij de besluiten genomen tijdens de zogenaamde *Vrede van Münster* (30 januari 1648, bezwering 15 mei 1648). Met nog meer 'landen' aan tafel, o.a. Zweden en een aantal Duitse vorsten, werd het Verdrag, met zijn 79 artikelen op 24 oktober 1648, tijdens de *Westfaalse Vrede*, geratificeerd. Het zou te ver voeren om hier zoveel artikelen te publiceren, laten we volstaan met een paar belangrijke: De koning van Spanje erkent de *Vereenigde Nederlanden*, als vrije en soevereine landen Ieder zal het gebied behouden, dat hij op het moment van de *Vrede* bezit, hetgeen niet alleen geldt voor de gebieden in

Limburg en Vlaanderen maar ook in Oosten West Indië. Spanje werd uitgesloten op de vaart naar overzeese gebiedsdelen die eerder door de *Republiek* veroverd werden. De Schelde en andere *zeegaten* in de zuidelijke Nederlanden zouden voor de Spanjaarden, gesloten blijven. De koning van Spanje zal ervoor moeten zorgen dat de onafhankelijkheid der Republiek ook door het Duitse Rijk erkend wordt. In de *'Publique Oeffeninghe van de Godsdienst zal men zich moeten gedragen in alle zeedigheid, sonder eenig schandael te geven (...)*

Na de *Westfaalse Vrede*, braken voor de Hollanders gouden tijden aan. Niet voor niets wordt die periode ook wel de *Gulden Eeuw* genoemd. Maar rust en vrede gold zeker niet voor deze streek, - en onze heerlijkheid, die toen circa duizend inwoners had.

3.1.3. Partagetractaat

Holland en Spanje betwistten elkaar de *Landen van Overmaas*; zodat die politieke en religieuze oorlog, bij ons, tot aan het *Partagetractaat* van 1661 duurde. De Verdragen van Münster en Westfalen waren duidelijk, maar zoals zo vaak, konden de politici, die met de uitvoering belast waren, het niet eens worden. Ons gebied bleef een *lappendeken*, maar nu met politiek afgebakende grenzen. Het *Partagetractaat* had betrekking op ons leefgebied, zodat wij op school, tijdens *Vaderlandse Geschiedenis*, waarschijnlijk noot iets over dit waardevolle *Traktaat* geleerd hebben... Ons *Vaderland* was niet hun *Vaderland*, - en omgekeerd gold uiteraard hetzelfde... Het waren rommelige tijden, want voorafgaande aan het *Partagetractaat*, verrijkte Frankrijk zich met gebieden die feitelijk toebehoorden aan de Zuidelijke Nederlanden.

In dit kader zouden we ook kunnen schrijven: Spaanse Nederlanden en/of *'Belgische Nederlanden'*, want het kookte en broeide... Frankrijk pikte van ons Artois, grote gebieden in Henegouwen, verder Grevelingen, Marienbourg en Philippeville. Lodewijk XIV, de *Zonnekoning*, huwde met de zeer vrome Maria Theresia, een dochter van Filips IV, koning van Spanje... Die Maria Theresia deed afstand van haar rechten op de Spaanse troon, onder voorwaarde dat de haar toekomende, zeer aanzienlijke, bruidsschat binnen achttien maanden geheel betaald moest worden. Maar dat gebeurde niet, omdat Filips IV alweer in geldnoot zat... Het evenwicht in Europa werd in 1661 ook verstoord door de dood van kardinaal Mazarin. Bij ons is hij minder bekend, maar zijn invloed op Lodewijk XIV (1638-1715) was zeer groot, omdat hij na de dood van Lodewijk XIII in de regentschapsraad van zijn opvolger zat. De kardinaal had ook grote invloed bij de bepalingen van de *Westfaalse Vrede* (1648), hij kreeg in 1653 in Frankrijk dictatoriale macht en voerde succesvolle oorlogen tegen Spanje. Maar de *Zonnekoning* benoemde geen opvolgers voor Mazarin, maar nam de touwtjes zelf in handen. IJdel en praalziek zoals Lodewijk XIV was, deed hij wat hem behaagde, - en Europa zou het weten! Onder hem werd Frankrijk een van de machtigste landen op aarde Hij bouwde Versailles voor de absolute monarchie. "*De Staat dat ben ik!*" - was zijn slogan. Hij was nauwelijks 17 jaar, toen hij het nichtje van zijn opvoeder, kardinaal Mazarin, verkrachtte. Op 22 jarig leeftijd huwde hij met Maria Theresia, die hem zes kinderen schonk. Zoals (vroeger!) te doen gebruikelijk, in hoogaristocratische kringen, had hij naast zijn eega nog drie favorieten, die hem vijftien *bastarden* schonken. Hij

Rectificatie.

In de vorige aflevering heeft het "spellingsduvetje" ons een loer gedraaid en leverde ons de volgende fouten. Op pagina 3 in de rechterkolom van de alinea die begint met: "Op die fatale oktoberdag" moet *hoeve Aanraad* vervangen worden door *hoeve Enrade* en even verder de naam *Johannes Plomper* door *Johannes Promper*. Onze excuses voor de gemaakte fouten!

stierf drie dagen voor zijn 77^e verjaardag en werd met pronk en praal begraven. De *derde stand* was de koning te rijk; er werd gezopen, gezongen en gedanst (...)

3.1.4. Spaans of Staats ?

Hoe ging het na het *Partage Tractaat* van 1661 verder bij ons ? Naast de bekende Duitse Rijksheerlijkheid Wittem, die zelfstandig bleef, kwamen Heerlen, Gulpen en Vaals onder *Staats-Hollands* gezag, terwijl Herzogenrath, Merksteijn, Kerkrade, Simpelveld en Bocholtz bij *Spanje* gevoegd werden. Onze voorouders, in Simpelveld en Bocholtz, beleefden weliswaar geen Gouden Eeuw, maar mochten wel van groot geluk spreken, dat ze 'Spaans' en niet 'Staats' waren. Ze konden immers ongestoord hun RK overtuiging belijden; een belangrijk aspect dat in dorpjes zoals Holset, Vijlen, Lemiers en Vaals onmogelijk was. De religie beleven was natuurlijk ook van belang voor een *gevoel van eigenwaarde*, want in de Staatse gebieden werden katholieken als paria's beschouwd. Het gebeurde niet zelden, dat een katholiek huwelijk stiekem in een pastorij of in een ouderlijk huis gesloten moest worden. De angst voor de chicanes van de Calvinisten was in de Staatse gebieden zeer groot. Van een massale *geloofsvlucht* naar de Calvinistische religie, in de Staatse gebieden (Heerlen, Gulpen, Vaals), kwam het ondanks de invloed en dwang van de Hollanders niet. Wel brachten de Staatsen hun eigen ambtenaren (legerofficieren, justitie- en gemeentekader) mee. Omdat er geen protestantse kerken waren, werden RK-kerken geconfisqueerd of in het gunstigste geval als simultaankerk gebruikt. Voor de bewoners van die gebieden, was de Staatse tirannie zeker geen aanleiding om van *overtuiging* te veranderen. Tot nu toe was hier één Leer, afgezien van de Joodse religie, doch plotseling was er een half dozijn reformatorische sekten, met grote meningsverschillen onderling. In Maastricht werd b.v. de Lutherse kerk achter een bestaand huis gebouwd, terwijl de Calvinistische kerken, al dan niet geconfisqueerd, in het blikveld stonden. In de loop der jaren zou het protes-

tantisme zich nog heel vaak scheuren en splitsen; alleen in Nederland al zouden er tientallen ontstaan, waarvan de Nederlands Hervormde Kerk de belangrijkste zou worden. Een jaar eerder, op 3 mei 1660, werd de *Vrede van Oliva* getekend, hetgeen betekende dat Pruisen een soeverein hertogdom werd. Dat 'hertogdom' zou in de loop der eeuwen nog vaak van zich laten horen en het *gezicht* van Europa veranderen...

3.1.5. Hugenoten

Hadden in Nederland na 1661 de Calvinisten de overmacht, in Frankrijk was het andersom. Lodewijk XIV maakte in dat jaar een einde aan de voorrechten voor Hugenoten, in casu Zwitserse Calvinisten, door het sluiten van protestantse kerken en gedwongen bekeringen. De militante Hugenoten vormden een staat in de staat en dat vond de koning te gevaarlijk. Door vervolgingen sloegen een kwart miljoen Calvinisten op de vlucht o.a. ook naar Nederland. Het is bekend dat ook in Aken en Vaals een aantal Hugenoten neerstreek; de sekte kon er hun overtuiging vrij beleiden. De vluchtelingen hadden er geen behoefte aan om *plek* in de Spaanse exclaves te zoeken... Tot bendevoorming in Nederland is het nooit gekomen; het waren over het algemeen nijvere en geletterde mensen die zich hier bekwaamden in het onderwijs. Etymologisch gezien heeft de naam Hugenoot niets met *Hugo* te maken. Kalvijn oefende in Zwitserland veel invloed uit op de zogenaamde *Eidgenossen* die later in Frankrijk *Eiguenots* genoemd werden.

3.1.6. Europese Bühne

Na de dood van Filips IV (1605-1665) van Spanje, eiste Lodewijk XIV van Frankrijk de erfrechten op voor zijn Spaanse eega. De *Zonnekoning* maakte aanspraken op een groot aantal gebieden, waaronder ook Limburg en Brabant. In Picardië organiseerde hij een leger en trok in 1667 in onze richting... De Spaanse Nederlanden lagen voor het grijpen, maar Engeland dacht daar anders over, zodat reeds in 1668 de *Vrede van Aken* getekend werd. Maar de *Zonnekong* nam toch een paar cadeautjes mee naar huis; in

een aantal plaatsen, waaronder de Vlaamse stad Rijssel (thans Lille) wordt nu Frans gepraat. Lille werd de *springplank* voor een nieuw offensief, maar daarover later meer.

Naast Lodewijk XIV, was Johan de Witt (1625-1672) een andere hoofdrolspeler op de Europese *Bühne*. De ene keer vocht hij, als *Staats Republikein*, met Frankrijk tegen Engeland, dan weer met Engeland tegen Frankrijk. Als raadpensionaris ontving hij jaarlijks 6000 gulden, in die tijd een hoog bedrag. Tevens ontving hij bij zijn ridderschap de niet onaanzienlijke som van 60.000 gulden. In 1671 hield hij de benoeming van Willem III (van Oranje), tot kapitein-generaal zo lang mogelijk tegen. Uiterlijk leek de positie van De Witt onaantastbaar, doch op straat klonk het steeds vaker: *Oranje boven en De Witt dronder, hij die anders wil die sla de donder ! (...)* Toen De Witt in 1672, na een vergadering in de Gevangenpoort, dat huis verliet, werd hij op straat door *Orangisten* vermoord. De daders vluchtten naar Bodegraven, waar het leger van de prins van Oranje lag. In plaats van straf kregen de daders leuke baantjes bij de regering. Dat zat de *Republikeinen* niet lekker...

In de tweede helft van de 17^e eeuw heerste hier de gesel van de *pest*, een gevaarlijke besmettelijke ziekte. Tussen 1673 en 1678 richtten Franse troepen bij ons veel schade aan, zodat de ellende compleet was. Reeds in 1673 werd Maastricht veroverd en werden op het platteland boerderijen geplunderd en in brand gestoken. De soldaten zaten ook achter de vrouwen aan en tijdens zo'n *jacht* viel in Kerkrade een vluchtend meisje in een diepe mijnschacht. Soms waren meisjes nieuwsgierig en dan riepen soldaten vanuit hun tenten: *'Visitez ma tente!'*, maar van hun ouders kregen de meisjes de ernstige waarschuwing te horen: *'Jing viesematentjere!'* Ze hadden trouwens nog een paar Franse woorden in hun geheugen geprent: *'Prenez une poule !'* Het is immers bekend dat Franse soldaten bij gebrek aan een Limburgse *pul* (meisje), coïtaal genoeg moesten nemen met een *poule* (kip). Of in dit etymologisch verantwoord is, weten we niet, wel weten we heel zeker waar de *staande* uit-

drukking *'Vang diech ing hon!'* vandaan komt...

In onze streek waren een aantal zwakke Spaanse landvoogden aan het roer. In 1680 werd landvoogd Farnesse in Brussel op *obligatoire* wijze, door een stedenmaagd in doorzichtig gewaad, binnengehaald. Maar Spanje was blut, geld voor een lijfwacht had ie niet, zijn haveloze soldaten bedelden op straat om geld en voedsel. Ondertussen probeerde de *Zonnekoning* natuurlijk (ook) om ons gebied in handen te krijgen.

3.1.7. Turkengevaar

Hoe zag het elders in Europa uit ? Reeds in 1529 sloten de Turken een verbond met Frankrijk en bezetten Wenen, maar werden al gauw verdreven. In 1683 ondernamen de Turken een nieuwe poging en werd Wenen tot september bezet. Op 29 september 1683 vond er in Aken een *muzikale hoogmis* plaats, als dank voor de bevrijding van Wenen. Daarna was er een optocht door de stad met de voltallige stadsraad en de gilden. 's Avond werd een vreugdevuur ontstoken op het plein voor het stadhuis. Op 15 september 1686 werd in Aken een pontificale hoogmis gecelebreerd door de bisschop van Strassburg en 's avonds was er alweer een vreugdevuur, omdat de Turken, na Boedapest bijna 150 jaar bezet te hebben, op 2 september verdreven werden. Maar feitelijk behoorde Aken tot het bisdom Luik, zodat bisschop Blavier van Luik op 29 juli 1687 de kapel van de Alexianerorde consacreeerde en op 31 juli de kapel van de zusters van het Arme Kind Jezus. We mogen veronderstellen dat onze voorouders (ook) blij waren, dat de Turken uit Oostenrijk en Hongarije verdreven werden, zelfs als de Hollanders de minder aardige slogan gebruikten: *Liever Turks, dan Paaps ! (...)* Op 12 augustus 1687 werden de Turken verdreven uit het Hongaarse Mohacs, zodat in Aken op 31 augustus alweer gefeest werd. Het is na zoveel jaren moeilijk in te schatten in hoeverre onze voorouders van deze feiten en vieringen op de hoogte waren. Waarschijnlijk ontbrak het hun aan tijd om in Aken een pontificale mis bij te wonen.

Frankrijk wenste alweer mee te spelen in het spel der *Machtigen*, zodat Lodewijk XIV van 1688 tot 1697 oorlog voerde met de Pfalz in Duitsland om de rechten van zijn schoonzus *Lieselotte von der Pfalz* te waarborgen. De prachtige steden Heidelberg, Worms en Speyer werden door de Fransen verwoest. In 1689 was er zelfs sprake van de *Grote Alliantie*, tegen Frankrijk, waarbij naast Duitsland, zich ook Nederland, Spanje, Engeland en Zweden aansloten. Op 24 juli 1690 wensten schout en schepenen van Aken op de hoogte gesteld te worden van de namen en geboorteplaats van alle vreemdelingen die bij adel, clerus en volk onderdak hebben. Ook wilde de stadsraad weten, waarom vreemdelingen zich in Aken ophouden. Aan alles kunnen wij merken dat de tijdgeest slecht was; gelovigen uit Aken mochten weliswaar aan een processie naar Düren deelnemen, maar met de uitdrukkelijke waarschuwing dat dit op eigen risico gebeurt. In 1691 verbood de stadsraad hun bevolking, levensmiddelen of voorwerpen te kopen van soldaten, omdat het meestal gestolen goederen waren (...). In 1692 werd in Aken de paardenpas ingevoerd, hetgeen betekende dat b.v. een boer uit Bocholtz, op weg naar de markt van Aken, bij het passeren van een *deureboom* of *jrindel*, (deur- of slagboom met grendel behorende bij de landgraaf), in bezit moest zijn van een persoonlijke- en een paardenlegitimatie... In 1697 gaf Frankrijk Lotharingen aan Duitsland terug, maar behield Elzas en de stad Strassburg; een belangrijke stad die een dozijn maal van land veranderde...

Op 11 september 1697 werden de Turken bij de stad Zenta verslagen, zodat op 29 september in Aken alweer gejubeld werd. Op 7 februari 1698 werd de dagelijkse *postchaise* van Aken naar Maastricht v.v. in gebruik genomen. De koets was eigendom van de stad en werd verhuurd aan de hoogst biedende. Op 20 april van dat jaar kwam in Aken alweer een verbod; het nuttigen van alcohol na 21 uur werd strikt verboden.

Tot nu toe was het leger, in het algemeen, een zootje ongeregeld, maar daar bracht vorst Leopold von Anhalt verandering in;

vanaf 1699 werden de Pruisische soldaten gedrield, heerste er discipline en werd de *Gleichschritt geübt*... À propos, de *Tweede Grote Turkenoorlog* zou nog tot 1699 duren. We staan nu bij de drempel van de 18^e eeuw, maar voordat wij, in de volgende aflevering over de deurpaal, (*durpel*) stappen, kijken wij nog even naar onze heerlijkheid Simpelveld-Bocholtz.

3.1.8. Een Spaanse heerlijkheid...

Omdat onze heerlijkheid in 'Spanje' lag, kon men in Simpelveld reeds in 1683 een nieuwe pastorie bouwen. In 1690 werd bovendien een begin gemaakt met de bouw van een nieuwe parochiekerk. De vorige kerk, die door de Staatsen ernstig beschadigd werd, was bij ontstentenis van beter, nog steeds in gebruik. Het was in die tijd gebruikelijk dat de adel een 'handje' meehielp in de vorm van een financiële injectie. Maar in Simpelveld *resideerde* geen adel terwijl de *aristocratie* van Bocholtz niet erg vrijgevig was... Op de drempel naar de 18^e eeuw komen wij, in stoffige documenten, vrijwel alle namen van de adellijke bezitters en bezitsters van de kastelen van de heerlijkheid Simpelveld-Bocholtz tegen:

In archiefstuk (2792) uit 1659 kunnen we het relaas ener vergadering lezen die voorgezeten werd door de schouten van Holzeth en Kerkrade, daartoe *geauthoriseerd* door de drossaard Robert van Ittersum, met schout en schepenen van Simpelveld ter beslechting van belasting geschillen tussen baron "de Meer" en Jhr. van den Hove (Bocholtz), met volmacht van Robert van Ittersum (...). (HH: Na de dood van Van den Hove, werd *Oberhausen* later aangekocht door de *Balijs Biesen*, in casu hun landcommandeur Edmond von Bocholtz. Daarop komen wij later uitvoerig terug.)

In archiefstuk (3133) uit 1669 een relaas inzake den heer *lantcommandeur* Von Bocholtz tegen de creditoren van Hans Adam en Hans Gerrit van Hoven *raeckende het legat aen d'armen ende falrijck van Bocholt* (...)

In archiefstuk (3124) uit 1680 een relaas m.b.t. een volmacht van Freifrouw von und

zu der Leyen, vrouwe van Simplveld en Bocholtz, aan de schout en rentmeester Daniel Limpens om de E.E.P.P. Kruisbroeders te Aken te dwingen wekelijks twee H.Missen te lezen in de kapel van Bocholtz, waartoe zij krachtens de fundatie daarvan verplicht waren (...)

In archiefstuk (3114) uit 1692 documenten inzake de baronesse de Rochow als bezitster van Overhuizen tegen de eerw. Heer pastoor van Simplveld, Caspar Faymonville, met hem gevoegd de heer der bank, betreffende het recht om een *gestoelte* te plaatsen in de kerk van Bocholtz, waarover vroeger een geschil was geweest tussen de heer der Bank en de inwoners van Overhuizen en tengevolge daarvan de officier van de voornoemde heer werd doodgeschoten (...)

Voor de lezer is het misschien een beetje verwarrend, omdat er in de heerlijkheid twee kastelen waren. Op kasteel Overhuizen woonde het geslacht Van den Hove en later Von Rochow. Sinds 1680 was Carl Caspar von der Leyen eigenaar van kasteel *Bongard*. Hij vertoefde vaker in het Rijnland dan in Bocholtz en dat werd hem in 1692 fataal. In dat jaar werd hij in Keulen doodgeschoten. Omdat de Von der Leyens over het algemeen in Trier en Koblenz vertoefden, vertoonde kasteel Bongard steeds meer tekenen van verval.

3.1.9. Edmond Godfried von Bocholtz

Kasteel Overhuizen, in oude documenten ook Oberhausen en op z'n Ripuarisch *Nao-veres* genoemd, werd zetel van onze heerlijkheid. Kasteel en heerlijkheid werden, volgens sommige historici, reeds in 1666 door Edmond Godfried von Bocholtz (1615-1690), landcommandeur van de *Balijs Biesen van de Duitse Orde*, aan zijn 'bekeerling' en 'beschermeling' Otto Edmond von Rochow (1643-1679) geschonken. Dat is zeer onwaarschijnlijk, omdat Otto toen pas 23 jaar oud was en er van een huwelijk helemaal geen sprake was. Op 11 april 1658 werd Von Bocholtz landcommandeur van de balijs Biesen en bleef dit tot aan zijn dood in 1690. Een jaar voor zijn dood, werd hij in

1689 commissaris-deciseur van Maastricht. Hij heeft door zijn leiderschap en discipline, maar ook door zijn ijdelheid en trots, een onuitwisbare stempel op landcommanderij Alden Biesen gedrukt. De relatie met zijn 'geestelijke bekeerling', Otto Edmond von Rochow, die veel energie voor de 'geruchtenmolen' van de balijs Biesen leverde, zal wel altijd een raadsel blijven, maar we proberen een tijp van de sluier op te lichten.

Reeds in de stichtingsbrieven van 1663 en 1668 stond duidelijk vermeld dat de toen vrij jonge cavalier Von Rochow ooit in de Duitse Orde geprofest zou worden. Dat was uiteraard de innige wens van zijn 'weldoener' Von Bocholtz. Om hem op zijn belangrijke taak voor te bereiden, en om hem te behagen, creëerde Von Bocholtz, in het jaar 1663 boven de hoge rang van scheffener die van maarschalk. Zodoende werd Otto von Rochow reeds op 20 jarige leeftijd maarschalk van Alden Biesen. In Alden Biesen is men ook heden ten dage overtuigd, dat de jonge Von Rochow een zeer grote invloed op Von Bocholtz had...

In 1671 kocht Von Bocholtz van de abdij Val-Benoit voor 21.000 gulden voor zijn beschermeling de rechten op het innen van 66,66 percent van de *grote tienden* van Bocholtz en Simplveld, zodat vanaf dat moment twee-derde van de tiendheffing in *wereldlijke handen* terecht kwam.

Feitelijk zou Von Rochow op een veel later tijdstip landcommandeur van de balijs Biesen worden, maar hij raakte verliefd op de peetdochter van Von Bocholtz... Omdat een ridder van de Duitse Orde, de drie 'GAK'-geloftes: *Gehoorzaamheid, Armoede en Kuisheid* moest afleggen, zou Von Rochow, vanwege de niet-celibataire staat, nooit landcommandeur kunnen worden.

Von Bocholtz had nog een innige wens. Hij wilde persé bijgezet worden in de slotkapel van Alden Biesen, naast het graf van zijn *lieve geestelijke zoon* Von Rochow. Maar de orderidders van de balijs Biesen beslisten anders. Het stoffelijk overschot van Von Bocholtz werd, in 1690 in de Sint Mauritiuskerk van Bilzen bijgezet. Het kan nog vreemder; toen het graf enige tijd gele-

den geopend werd, bleek het leeg te zijn... Waar de stoffelijke resten van Von Bocholtz rusten is onbekend. Het is wel bekend dat Von Bocholtz aan zijn zielenheil dacht, want zijn opvolger in Alden Biesen moest uit zijn nalatenschap duizend missen in Luik, Maastricht en Keulen laten lezen (...)

3.1.10. Otto Edmond von Rochow

Cavaliër Von Rochow, om wie zoveel te doen was, werd omstreeks 1643 in de buurt van Heidelberg geboren. Hij huwde in 1677, op circa 34 jarige leeftijd met Maria Franciska de Lammargelle, petekind van Von Bocholtz en een dochter van zijn zus Margaretha de Lamargelle-Von Bocholtz (1646-1736). Volgens de balije ontving hij van Von Bocholtz kasteel Overhuizen en de daaraan gekoppelde *tienden*. Otto en Maria Franciska woonden vanaf 1677 op kasteel Overhuizen en het echtpaar was zeer vermogend. Maar was het werkelijk een sprookjes-huwelijk? Wij weten zeker dat op 16 juni 1679 hun zoon Ferdinand Edmond von Rochow geboren werd, maar waarom vader Otto drie weken later plotseling stierf is onduidelijk. Was Von Rochow een obscuur figuur? Donker zijn in ieder geval een aantal data; het is immers vreemd dat noch geboortedatum, noch sterfdatum van baron Otto von Rochow bekend zijn. In de analen staat dat hij omstreeks 5 juli 1679 op 'schielijke' wijze overleden is (...) Ook bij pastoor Gaspar Faymonville, die van 1671 tot 1694 pastoor was, vinden we niets. Wel is bekend dat douairière Von Rochow in 1679 een proces tegen pastoor Faymonville voerde. Dat het om *geld* ging en niet om *Otto* ligt voor de hand. Is het naïef om geen aandacht te schenken aan het gerucht, dat Otto von Rochow vergiftigd werd?! Maar door wie en met welke reden?

À propos, Otto's zoon, Ferdinand Edmond von Rochow, huwde pas in 1742 op 63-jarige leeftijd met de jonge baronesse Maria Barbara van Grave de Bajenrieu. Voor de 'bejaarde' Ferdinand geen beletsel om acht kinderen te verwekken. Dat hij in het timpaan, hoog boven de ingangspoort van hoeve Overhuizen, plotseling *Edward*

genoemd wordt, heeft een andere reden. Daarover later iets meer. Dan ook iets over andere justitiële perikelen tussen de familie Von Rochow en de clerus van Simpelveld. (HH: Het is onduidelijk waarom in diverse boeken sprake is van *De Rochow*. Werd Otto immers geboren in de buurt van Heidelberg in de *Duitse Pfalz* en was hij maarschalk bij de *Duitse Orde* in Alden Biesen. Het voorvoegsel 'de' is ongepast omdat hij noch in Frankrijk noch in het Luikse woonde. Mogen we veronderstellen dat een lokale ambtenaar een foutje maakte en die fout in de loop van de eeuwen een tiental malen herhaald werd ?)

3.1.11. Kerkherstel na Dydden

Dat in Simpelveld in 1690 begonnen werd met herstelwerkzaamheden aan de kerk heeft niets te doen met het overlijdensjaar van Von Bocholtz. Die had soms een royale bui, maar van een legaat voor onze kerk is niets bekend... De kerk van Simpelveld had tijdens de pastorale tijd van Dydden erg onder de Staatse aanvallen en plunderingen geleden. Na de religieoorlogen was ze provisorisch hersteld zodat de kerk voor de eredienst gebruikt kon worden. Een vrij grote kerk (23 m x 9 m) voor een kleine gemeenschap. Daarom even terug naar pastoor Dydden, die daar wel raad mee wist. In zijn tijd, tijdens de strubbelingen met de Staatsen, leefden de inwoners in permanente angst. Werden in de buurt Hollanders gesignaleerd dan vluchtte de katholieke meute naar de kerk om daar beschutting te zoeken, was dit immers het enige gebouw met dikke muren en weinig ramen. Er waren veel inwoners die liever de nacht in de kerk doorbrachten, dan thuis eventueel het slachtoffer te worden van een overval. Zij brachten *hab und gut* mee, zodat de kerk wel op een pakhuis leek. Waarschijnlijk was de pastorie van pastoor Dydden ook door de Staatsen vernield, want aanvankelijk had hij een slaapvertrek in de kerk, dat door een muurtje afgescheiden was van de gebedsruimte, daarna liet hij op het kerkhof, naast de kerktoren, een huisje met directe toegang tot de kerktoren bouwen... De schoorsteen

van zijn onderkomen mondde uit in de toren, zodat hij van een goede trek overtuigd was. Als erf gebruikte hij het rechterzijschip van de kerk en daar bevond zich ook het kippenhok... Hij maakte een kleine opening in de kerkmuur, zodat het legvee vrijelijk binnen de kerk en buiten op het kerkhof kon verkeren. Waarschijnlijk hadden de gelovigen tijdens de missen en vespers last van het gekakel, zodat hij in de kerk een muurtje bouwde om het *erf* af te scheiden. Een bisschoppelijke visitator vond het maar niks, maar dat stoorde Dydden het allerm minst. Van die pastoor is ook een historische plattegrond van Simpelveld bekend en veel notities in memorieboeken. Met onze *Bokkenrijderssaga* en met het *beliefde België* heeft het weinig te doen, maar voor de *tijdgeest* zijn de notities van onschatbare waarde.

3.1.12. Onze pastoors

In 1694 stierf pastoor Gaspar Faymonville en kreeg onze parochie een nieuwe pastoor; Bartholomeus Petit. Net zoals vier voorgangers, behoorde ook hij tot de orde van de Norbertijnen. Hij wilde een einde maken aan de jarenlange gerechtelijke procedures met de adellijke familie Von Rochow. Maar het ging niet alleen over *tienden* maar ook over de bediening van het kerkje van Bocholtz. Waarschijnlijk had de adellijke familie meer invloed bij het episcopaat dan de pastoor, want door een aantal bisschoppelijk besluiten werd de positie van de pastoor aanzienlijk verzwakt. Later (1702) zou de prins-bisschop van Luik (en Keulen), Joseph Clemens van Beieren, toestemming geven om in Bocholtz missen te lezen. Dat was tegen de zin van pastoor Petit. De arme man stierf in 1703.

Natuurlijk konden de *heren* van de Oostenrijke- en Hollandse exclaves niet door één deur, - en dat was in het voordeel van schavuiten die na een misdaad snel hun *landje* verwisselden... In 1695 ontving de schout van de heerlijkheid Simpelveld-Bocholtz, een boze brief uit het *Hollandse Heerlen*, met klachten over straatschenderijen en nachtdieverijen (...)

In 1698 kreeg pastoor Petit van Simpel-

veld het aan de stok met de familie Von Rochow. De kerk van Simpelveld moest hoog nodig gerestaureerd worden en de gelden zouden komen van de ontvangers van de *grote tienden*. Otto von Rochow, de eerste ontvanger, was reeds in 1679 overleden (vermoord?) en zijn zoon was 19 jaar. Volgens *mama Von Rochow* veel te jong om zaken te regelen, zodat zij het zelf deed met een voortvarendheid die de pastoor kippenvel bezorgde. De douairière schuwde de *jurisdictie* niet, zodat het regelmatig tot gerechtelijke procedures kwam. In 1698 over het herstel van kerk en hoofdaltaar, betaling van de grote klok en aanschaf van hosties, kaarsen en ornamenten.

3.1.13. Fransen op bezoek

Waarom kregen wij zo vaak Fransen *op bezoek*? Kijken we even in de geschiedenisboeken onder het jaartal 1699, toen op 26 januari tijdens de *Vrede van Karlowitz* Oostenrijk een grootmacht werd. En nu een stap vooruit naar het jaar 1700 toen in Spanje (eveneens Habsburg) de zwakbegaafde Karel II kinderloos overleed, hetgeen aanleiding tot een successieoorlog was. Filips van Anjou werd toen universeel erfgenaam, maar omdat hij tevens een kleinzoon was van Lodewijk XIV van Frankrijk, was de laatste overtuigd de rechtmatige eigenaar van de Zuidelijke Nederlanden te zijn. Ons gebied kwam dus in de greep van de Franse *Bourbons* en dit uiteraard tegen de zin van Wenen, waar de Habsburgers hun residentie hadden.

3.2. Op de drempel

3.2.1. Justitiële anekdote

Sluiten wij de 17^e eeuw af met een lokale justitiële anekdote, die voor de betrokkene minder leuk was. Op 18 juni 1700 moest Joannes Gerbener, die van oorsprong Brandenburger was en eerst *Op Boocheszerhej* woonde en later in het *Sjeerberich-vieedel*, voor de rechtbank verschijnen, omdat hij bij Crijn Vincken *In der Bróch* drie ganzen gestolen had. Omdat hij achtervolgd werd had de dief de zak met inhoud, in het *Laankveld* tussen het koren gegooid. Omdat hij

reeds eerder *bonnesjtange* wederrechtelijk in het *Heydener Ländchen* gekapt had, omdat zijn naam en faam niet zuiver waren en niet op het laatst omdat het een onbetrouwbare *Pruus* was, werd hij opgesloten in de kerker van kasteel Bongard in Bocholtz. De straf was zwaar en vooral vernederend. Hij werd publiekelijk aan de kaak of schandpaal gesteld, daarna met zes roeden geselsd, gebrandmerkt en voor 25 jaar verbannen. Achteraf gezien mag hij nog van geluk spreken want zijn oren werden niet ingesneden. In dat geval had hij zijn hele verdere leven als *Schlitzohr* door het leven moeten gaan...

De volgende aflevering voert ons over de drempel naar de 18^e eeuw; de tijd van de Bokkenrijders. Natuurlijk richten we ook dan onze kijker op de lokale *Tijdgeest* maar kijken verder dan onze neus lang is. De *HOF-landen* (Holland, Oostenrijk, Frankrijk), bepaalden onze toekomst.

ACTIVITEITENPROGRAMMA

VOOR HET TWEEDE HALFJAAR VAN 2005

dinsdag	13 sep. 20.00 uur:	<i>“Memento mori”.</i>
Dialezing over grafcultuur en begrafenisrituelen
door drs. Wim Dijkman
dinsdag	11 okt. 20.00 uur:	<i>ALGEMENE LEDENVERGADERING</i>
Voorafgaand aan de algemene ledenvergadering wordt de oorkonde en de geldprijs van de Willem Kohl Stichting uitgereikt aan de Heemkundevereniging door de voorzitter van de Stichting.
dinsdag	15 nov. 20.00 uur	<i>Lezing over de Maastrichtse bisschop Lambertus</i>
door ons bestuurslid drs. Luc Wolters.
zondag	11 dec.	<i>Deelname aan de Kerstmarkt te Simpelveld</i>

HET "SPITAL" AAN DE GAASSTRAAT

Door H.N.J.J. van Wersch.

Enkele weken geleden kwam ons bestuurslid Piet Janssen bij me met een e-mail, ontvangen van dhr. J. Kierkels uit Klimmen.

Deze heer Kierkels mailde het volgende naar de website van onze heemkundevereniging: "Mijn opa woonde in 1914 op het adres "in de Gaas" in Simpelveld. In de huurakte wordt het huis, dat hij bewoonde het: "het ziekenhuisje" genoemd. Ik ben benieuwd naar de achtergrond van dit ziekenhuisje, naar de juiste ligging, of het gebouw er nog staat en er nog foto's uit het begin van de vorige eeuw van bestaan.

Wellicht kunt u mij met het beantwoorden van deze vragen iets verder helpen.

Bij voorbaat hartelijk dank,

Jo Kierkels"

Een week later mailde hij:

"Het ziekenhuisje lag op het perceel Sectie C nr. 1071. Verdere kadastrale gegevens zijn er niet omdat het perceel verdeeld of in een ander perceel opgenomen is. Het adres was: Gaasterweg Wijk B nr. 2."

De vraag van Piet was: "Weet u hier meer van en kunt u deze puzzel oplossen? Of weet u iemand anders die er iets van weet?" En hij suggereerde tevens er een verhaal in "De Bongard" aan te wijden.

Voordat ik op die vraag antwoord kan geven, moet ik eerst iets vertellen over de spoorlijn in Simpelveld.

Zoals u wellicht weet, kwam in 1853 de spoorlijn Maastricht - Simpelveld - Aken gereed. Het was de tweede spoorlijn van ons land en de eerste internationale spoorlijn van Nederland.

Tegenwoordig worden de Oude en de Nieuwe Gaasstraat van elkaar gescheiden door het spoortalud. Vóór 1853 was dat echter niet het geval en liep de weg van de huidige NieuweGaasstraat door tot vooraan in de huidige Oude Gaasstraat.

Bij de aanleg van de spoorlijn kwam er een viaduct om voetgangers doorgang te verlenen.

De huidige Stationsstraat werd in die tijd ook aangelegd, maar enkel het stuk vanaf de NieuweGaasstraat tot aan de Sint Nicolaasberg. Het gedeelte van de huidige Stationsstraat naar het Oranjeplein was destijds een soort voetpad.

Nu komen we aan de beantwoording van de vraag van dhr. Kierkels toe.

Bij de aanleg van een spoorlijn werd ook rekening gehouden met de mogelijkheid van calamiteiten, ongelukken, mensen die besmettelijke ziektes hadden etc. en daarom was het een verplichting om bij een grenshalteplaats treinreizigers, die gezondheidsproblemen hadden te kunnen opvangen en eventueel in quarantaine te houden. Dus moest een kamer in een huis voor dat doel in gereedheid worden gehouden of beschikbaar zijn.

De spoorwegen lieten in Simpelveld een huis bouwen dat voor een deel voor dat doel beschikbaar zou zijn en dat werd "het Spital" zoals het in de volksmond ging heten.

Het huis stond in de huidige Stationsstraat zo'n 20 meter van de huidige splitsing Nieuwe Gaasstraat-Stationsstraat ter hoogte waar nu huisnummer 12 staat, aan het bovengenoemde voetpad.

In dat huis woonden spoorwegmensen, zoals waarschijnlijk de voorouders van dhr. Kierkels.

Als kind kan ik me het huis nog goed herinneren. Maar toen woonde er de familie Houben in, vader en moeder met hun talrijk kroost.

Bij de aanleg van het miljoenenlijntje ±1930 is het huis afgebroken. Helaas heb ik er geen foto's van. Misschien dat de nazaten van de familie Houben wel over een foto of tekening beschikken.

Ter geruststelling kan ik u vertellen, dat zover ik weet, het "Spital" nooit als zodanig gefunctioneerd heeft.

Naar aanleiding van dit verhaal voorzag dhr. Kierkels ons nog van de volgende informatie en een kopie van het huurcontract van zijn grootvader, waarvoor onze hartelijke dank.

Het huis werd in de periode 1900 - 1925 bewoond door de volgende personen of gezinnen:

- J.A. Hellenbrand (metselaar)
van 26-3-1899 - 24-12-1907
- J. Peters (wisselwachter)
van 24-12-1907 - 1-1-1913
- P. Kierkels (wegwerker)
van 1-1-1913 - 15-12-1919
- O. van der Zee (ambtenaar Staatsmijnen)
van 15-12-1919 - 15-3-1920
- L.J. Loomans (metselaar)
van 15-3-1920 - 1-10-1922
- M.J. Houben (schrijnwerker)
van 1-10-1922 - t/m 1925

Onderhondschel verhuur van het ziekenhuisje met den daarbij gelegen tuin.

Het Gemeentebestuur van Simpelveld, handelende ter uitvoering van het besluit van den Raad dier gemeente van den 27^{en} December 1912 verklaart bij deze te verhuuren aan de Heer Lubert Oerskels, van beroep. wegwerker wonende te Simpelveld, die verklaart in huur aan te nemen:

Een huis, bestaande uit drie kamers met een gezellige tuin, gelegen in de Gaas, onder de gemeente Simpelveld, kadastraal bekend als die B. no 1071. ter grootte van vijf are vijftien centiaaren, den huurder bekend en zult onder de volgende voorwaarden:

1: De huur is aangegeven voor des tijds van zes jaren die beginnen met ten Januari aanteekende om te eindigen den eerste Januari negen honderd negentien zonder opzegging. De huurder heeft evenwel het recht doch alleen bij verplaatsing naar elders, de huur te voer eindigen, mits opzegging daende drie maanden te voer.

2: De maandelijksche huurprijs bestaagt 225 gulden te voldoen na afloop van ieder maand, ten kantore van den gemeenteontvanger.

3: Indien in het gebouw, dat leent het ziekenhuisje moet dienen een of meer zieken moeten worden opgenomen, is de huurder verplicht, een kamer daarvoor beschikbaar te stellen, onmidddelijk wanneer dat door het gemeentebestuur wordt gevorderd. De huurder is van gehouden voor het medel. houd van die zieken zorg te dragen, mits, mits daarvan een vergoeding van de gemeente ontvangende.

4: Het niet betalen van den maandelijkschen huurprijs is het gemeentebestuur gerechtigd deze huurovereenkomst te ontbinden.

5: Wanneer van wege de regering gelaet wordt, dat de woning voor den praedict geruimd moet worden, is deze verplicht daaraan gevolg te geven, zonder van het Gemeentebestuur eenige vergoeding te kunnen vorderen.

Opgemaakt en getekend den zeven en twintigsten December negen honderd en twaalf.

TIJD (I)

samengesteld door A. Hamers.

Als men bezig is met de historie van het een en ander, is het belangrijk de gebeurtenissen steeds in de juiste tijd te plaatsen. Het is dus steeds weer nodig je een beeld te scheppen van de tijd en de plaats waar het betreffende onderwerp zich afspeelt. Zo bezig zijnde met historische onderwerpen, begon het begrip tijd zélf steeds meer vragen bij mij op te roepen. Daarom ben ik ook daarover eens gaan lezen. Hieronder staan diverse delen van teksten die ik vond, met alle schijnbaar belangrijke en interessante zaken over tijd. Het betreft zowel historische als ook wiskundige, religieuze en astrologische zaken. Ik heb getracht de gevonden teksten in een logische en leesbare volgorde te plaatsen.

Als er over een bepaald onderwerp tussen de diverse auteurs meningsverschillen bestonden heb ik gekozen voor de mening die het vaakst beschreven werd. De gebruikte bronnen zijn aan het einde vermeld.

Inleiding

De tijd wordt ons door de natuur opgelegd. We merken het verstrijken door het dag-nacht ritme en de seizoenen. Omdat de aarde om zijn eigen as draait hebben we dag en nacht. Doordat de aarde om de zon draait en de aard as niet recht op deze draaiing staat hebben we de seizoenen.

Voor de mens zijn dit altijd belangrijke dingen geweest. Mensen waren bang in het donker en wilden weten wanneer het licht weer terug kwam (dag/nacht en zonnewende). Verder is het natuurlijk zeer interessant te weten wanneer je moet beginnen met zaaien, oogsten enz. En nog later werden afspraken gemaakt zoals het betalen van belastingen op een bepaalde dagen. Daarom heeft men altijd getracht het hierboven beschreven systeem te begrijpen en de dagen gedurende deze cyclus te benoemen. Men had behoefte aan een kalender. Later werd het ook interessant om een dag te kunnen verdelen in herkenbare delen.

Vanaf het moment dat de mens van jager en verzamelaar zich begon te vestigen als boer zag hij de hemel elke avond vanaf dezelfde plek. Als je regelmatig op een andere plek slaapt, valt er weinig nauwkeurig aan de hemel waar te nemen. Maar als je op een vaste plek woont, kun je observatoria bouwen. Met rijen stenen maak je oriëntatiepunten. Je kunt dan bijvoorbeeld zien wanneer de kortste dag van het jaar aanbreekt. Dat

was vooral in noordelijke landen een *big deal*, want daar maakten ze elke winter mee dat de zon zich het grootste deel van de dag achter de horizon schuil hield, en dat die dag steeds korter werd. De ervaring leerde dat het uiteindelijk weer goed kwam, maar een beetje griezelig was het wel. Zou de zon er dit jaar misschien helemaal mee ophouden? Het was fijn om precies het keerpunt te weten. Vanaf die dag werden de dagen weer langer. Voor de zekerheid gooiden ze er dan nog wat religieuze festiviteiten tegenaan om de goede afloop af te dwingen. Daarom

vinden we overal op de wereld van die megaconstructies zoals Stonehenge in Engeland. Die bouwden boeren met z'n allen, voor hun gemoedsrust. Het waren betrouwbare, wetenschappelijke meetinstrumenten waar ze samen in investeerden. Een soort prehistorische deeltjesversneller. Daar betalen we ook met z'n allen voor terwijl slechts een enkeling weet hoe ze werken.

zaaien", of zoiets. Na een paar honderd jaar komt Sirius namelijk te vroeg of te laat op. Wie een kalender met eeuwigheidswaarde wil maken, moet die verschuiving dus in zijn berekeningen meenemen. Daar wordt een kalender een stuk ingewikkelder van.

De schijnbare beweging van de Zon, Maan, planeten en sterren aan de hemel kan op twee manieren verklaard worden: (1) de Zon, Maan, planeten en sterren draaien eenmaal

Al snel wist de mensheid dat de hemellichamen met een bepaalde regelmaat bewegen. Voor een waarnemer op de grond treden er soms toevallige samenlopen op zoals zonsverduisteringen of de zichtbare planeten die mooi op een rijtje lijken te staan. Dat heeft natuurlijk allemaal niets te betekenen en is alleen waar te nemen vanuit ons toevallige perspectief. Maar leg dat maar eens uit aan een prehistorische priester die er zijn beroep van gemaakt heeft om naar de hemel te kijken. Niets is zo goed voor je reputatie van ziener als af en toe een fijne zonsverduistering voorspellen.

Een goede waarnemer die over een betrouwbaar meetinstrument beschikt, zoals Stonehenge of een andere stevige steenconstructie, zal iets raars opvallen aan die eeuwige, onbeweeglijke sterrenhemel: hij verschuift heel langzaam. Dat is vervelend als je van vader op zoon geleerd hebt dat "als de ster Sirius recht boven de middelste steen van het observatorium opkomt, het tijd is om te

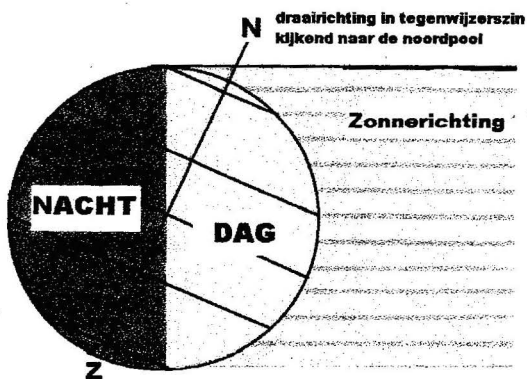
per dag rond de Aarde, of (2) de Aarde draait eenmaal per dag rond zijn as.

In antieke tijden dachten de meeste mensen dat de Aarde stil stond en dat de sterren rond de Aarde draaien. Er waren slechts een paar mensen die zeiden dat de Aarde rond zijn as draait. De eerste waarvan we dat nu weten zijn Hiketas van Syracuse (een stad op het eiland Sicilië) en Herakleides van Pontus (een streek die nu in Turkije ligt) die allebei studeerden in de school die gesticht was door Pythagoras (582 - 496 v.Chr.). We weten niet veel over deze mensen, niet eens wanneer ze precies leefden, maar het was waarschijnlijk ergens tussen 530 en 350 v.Chr. Er kunnen anderen geweest zijn die al eerder over een draaiende Aarde schreven, maar hun geschiedenis en geschriften zijn dan verloren gegaan. De volgende na deze mensen was Aristarchus van Samos (310 - ongeveer 230 v.Chr.; Samos is een Grieks eiland). De beroemdste van de Griekse astronomen (in ieder geval in de middeleeuwen) was Ptolemaeus, die rond

Geniepig gewiebel.

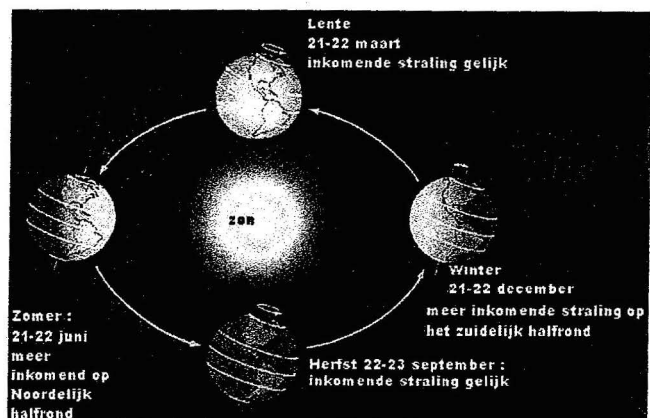
Het probleem van de bewegende sterrenbeelden waar de oude priesters en zieners zo over tobden, heeft alles met het wiebelen van de aarde te maken. De aarde draait ale een tol om zijn as. Zoals iedere tol wiebelt hij een beetje op die as. Dat wiebelen wordt de *precessie* van de rotatie genoemd. Die precessie heeft een regelmaat. Zoals een volledige rotatie van de planeet 24 uur duurt, duurt een omloop van zo'n precessie wiebel 25.800 jaar. Het gevolg van dat wiebelen is dat wie vanaf dezelfde plek omhoog kijkt de positie van de sterren door de eeuwen heen langzaam ziet verschuiven. Ook schuift de zon langzaam door verschillende sterrenbeelden. Precessie van de aarde is de belangrijkste reden waarom kalenders die op de stand van de zon en de sterren gebaseerd zijn de vervelende neiging hebben om in de loop der tijden langzaam uit de pas te gaan lopen. Een geniepig stoorzendertje in de kosmisch kalenders van oude volken. Het gaat zo langzaam dat je er in het dagelijks leven geen last van hebt, maar net snel genoeg om, als je heel nauwkeurig waarneemt, op te vallen. Het is niet geheel duidelijk hoe, maar men heeft sterke aanwijzingen dat de precessie van de aarde één van de oorzaken is voor het ontstaan van de ijstijden.

het jaar 150 de Almagest schreef, dat ongeveer 1500 jaar lang het belangrijkste astronomische boek bleef, maar Ptolemaeus dacht dat de Aarde niet rond zijn as draaide en ook niet rond de Zon, en zo dacht bijna iedereen er de volgende 1500 jaar ook over, tot aan de tijd van de Verlichting. Nicolaus de Cusa (1401 - 1464) dacht dat de Aarde rond zijn as draaide, maar dacht ook dat de sterren tegelijkertijd rond het centrum van de Aarde draaiden, wat niet klopt. Celio Calcagnini (1479 - 1541) schreef dat de Aarde rond zijn as draaide, maar probeerde ook andere dingen te verklaren met die draaiing, zoals de seizoenen, die helemaal niets met die draaiing te maken hebben, dus lijkt het erop dat hij niet echt begreep wat hij opschreef. In 1543 gaf Nicolaas Copernicus (1473 - 1543) een boek uit waarin hij de ideeën van Ptolemaeus opzij schoof en schreef dat de Aarde rond zijn as draait, dat de sterren niet merkbaar bewegen, en dat de Aarde ook rond de Zon draait. Hierna werden steeds meer mensen het met Copernicus eens.

Doordat de aarde om zijn as draait krijgen we dag en nacht.

Je kunt de draaiing van de Aarde aantonen met een Pendule van Foucault, zoals uitgevonden door Jean Foucault (1819 - 1868) en voor het eerst ten toon gesteld in 1851. De pendule slingert heen en weer, maar de lijn waar hij langs slingert draait langzaam rond, vanwege de draaiing van de Aarde.

Doordat de aarde schuin staat varieert de hoeveelheid zonlicht dat de aarde verwarmt. Dit is de oorzaak van de seizoenen

De originele slinger hangt in Parijs. Gelukkig hoeven we voor het zien van de slinger van Foucault niet zo ver te reizen: in de toren van de grote kerk van Veere is een kopie van deze slinger opgehangen. Aan een lange dunne staaldraad van 24 meter hangt ook hier een stalen bol met onderaan eveneens een punt, deze weegt overigens 13 kg, zodat de beweging nog duidelijker zichtbaar is. Op de grond ligt een plaat, waarop in graden is aangegeven hoeveel de slinger uitslaat na verloop van tijd. De tijd is aangegeven per

De pendule van Foucault, waarbij een zware kogel aan een lange draad heen en weer slingert, demonstreert het Coriolis effect. De baan die de slinger beschrijft lijkt rond te gaan, maar in werkelijkheid is het de aarde die er onderdoor draait. Dergelijke slingers draaien rechtsom op het noordelijk, en linksom op het zuidelijk halfrond: op de polen eens in de 24 uur, op 45° breedte eens in de 33 uur en 56 minuten, op 30° breedte eens in de 48 uur, en op de evenaar bewegen ze in het geheel niet rond.

kwartier. Door een van de medewerkers van de kerk wordt de bol in beweging gebracht. Je kunt zien dat de slinger volgens het vaste patroon draait.

Omdat Veere op 52°33' noorderbreedte ligt, is de uitslag van de slinger ongeveer 12 graden per uur.

Kalenders

Wat is een kalender?

Een kalender is een methode om dagen te verdelen in grotere perioden, bijvoorbeeld in weken, maanden, en jaren.

De mens gebruikt al duizenden jaren lang kalenders, want kalenders zijn handig als je afspraken wilt maken, als je astronomische waarnemingen moet kunnen dateren om er belangrijke perioden in te ontdekken, en ook als je moet weten wanneer periodieke gebeurtenissen terug komen, zoals het weekeinde, de markt, de oogst, de zomervakantie, het carnaval, je verjaardag, of de jaarlijkse belastingaangifte datum.

De kleinste verdeling van een kalender is de dag: de periode waarna de Zon weer (ongeveer) op dezelfde plek aan de hemel terug keert. Een dag wordt ook weer onderverdeeld in kleinere stukken tijd, maar dat wordt meestal niet als deel van de kalender gezien. Kalenders en kleinere verdelingen van tijd worden samen wel tijdrekening genoemd.

Om een kalender volledig vast te leggen voor alle tijden heb je de volgende onderdelen nodig:

Regels om te bepalen wanneer een dag begint. Sommige kalenders laten hun dagen beginnen om middernacht, anderen aan het begin van de middag of bij zonsondergang. Regels om de perioden (maand, jaar) te vinden waar een bepaalde dag in valt. Dat kan bijvoorbeeld door de lengte van de perioden vast te leggen (Gregoriaans, Juliaans: "januari heeft altijd 31 dagen"; Gregoriaans, Juliaans, Islamitisch: "Een jaar heeft altijd 12 maanden"), of door hun beginpunten vast te leggen (Islamitisch: "de maand begint

op de avond dat de maansikkel voor de eerste keer na nieuwe Maan aan de avondhemel verschijnt"; modern Gregoriaans: "het jaar begint op 1 januari").

Een begindag (de epoche). Deze begindag wordt vaak met een belangrijke historische of mythische gebeurtenis verbonden, zoals de schepping van de wereld, de stichting van de hoofdstad, het begin van de regering van de leider, of een belangrijke religieuze gebeurtenis.

Een regel voor hoe perioden vóór de begindag benoemd worden. Hoe noem je het jaar vóór het jaar 1 van de kalender?

Welke hoofdtypen kalenders zijn er?

De meeste kalenders die in de wereld gebruikt worden proberen de Zon of de Maan of allebei te volgen.

Een zonnekalender probeert een zich herhalend verschijnsel van de Zon te volgen, zoals het begin van een bepaald seizoen, of het gemiddelde van alle seizoenen. Dat laatste is gekoppeld aan het tropische jaar, dat momenteel gemiddeld 365,242190 dagen duurt. Enkele voorbeelden van zonnekalenders (uit heden en verleden) zijn de Egyptische, Juliaanse, Gregoriaanse, Franse revolutionaire, en sommige Midden-Amerikaanse kalenders.

Een maankalender probeert een zich herhalend verschijnsel van de Maan te volgen, zoals de schijn gestalten van de Maan (nieuwe maan, volle maan), die na een synodische maand weer terug komen. Een synodische maand duurt op het moment gemiddeld 29,530590 dagen. Een modern voorbeeld van een maankalender is de Islamitische kalender.

Een gebonden maankalender of lunisolaire kalender probeert verschijnselen van zowel de Zon als de Maan te volgen. Voorbeelden van lunisolaire kalenders zijn de Babylonische en Joodse kalenders.

Er zijn ook kalenders die noch de seizoenen, noch de maanstanden volgen. Een voorbeeld van zo'n kalender is de Juliaanse Dagtelling (niet te verwarren met de Juliaanse kalender).

Waarom zijn schrikkeljaren nodig?

Het aantal dagen in een tropisch jaar (een jaar van de seizoenen) is geen heel getal, dus zal een kalender die elk jaar hetzelfde aantal dagen telt uit de pas lopen met de seizoenen. Een kalender met 365 dagen per kalenderjaar (zoals de Egyptische kalender uit de oudheid) loopt elke vier jaar ongeveer een dag voor op de seizoenen, en een beter passende kalender met een onveranderlijk aantal dagen per kalenderjaar is er niet. Om de kalender toch op de lange duur in de pas te laten lopen met de seizoenen moet je dus af en toe het aantal dagen in een kalenderjaar veranderen. Een kalenderjaar met een extra dag erin heet een schrikkeljaar en de extra dag heet een schrikkel dag.

Het aantal dagen in een synodische maand (een maand van de schijn gestalten van de Maan) is ook geen heel getal, dus zal een kalender die elke maand hetzelfde aantal dagen telt uit de pas lopen met de maanstanden, en moeten de maanden wisselende aantallen dagen tellen om op de lange duur toch in de pas te lopen met de maanstanden. Ook het aantal synodische maanden in een tropisch jaar is geen heel getal, dus zal een kalender met hetzelfde aantal synodische maanden per kalenderjaar uit de pas lopen met de seizoenen, en zijn wisselende aantallen maanden per jaar nodig om op de lange duur in de pas te lopen met de maanstanden en de seizoenen. De extra maanden die af en toe ingelast worden heten embolistische maanden of schrikkelmaanden.

Het klinkt logisch om speciale dagen (zoals schrikkel dagen) aan het eind van het jaar toe te voegen, zoals in de Egyptische kalender en Midden-Amerikaanse kalenders gebeurde. In de Juliaanse en Gregoriaanse kalenders wordt een schrikkel dag altijd toegevoegd aan februari, de tweede maand van het jaar, maar het lijkt erop dat heel lang geleden toen de schrikkel dag ingevoerd werd februari de laatste maand van het jaar was.

Dingen die zich niet voegen naar de natuurlijke (of als natuurlijk beschouwde) wetten, vervullen de mens onbewust met een zeker onbehagen. Vandaar de vroegere vrees voor

zon- en maanverduisteringen waarvan men pas later de werkelijke aard ging begrijpen. Vandaar ook de bijgelovige angst voor het getal 13. Het jaar immers telt 365,25 dagen. Het is daardoor iets langer dan 12 maanmaanden ($12 \times 29,5 = 354$ dagen). In het oude kalendersysteem was het daarom nodig van tijd tot tijd een dertiende maand in te voegen. Die dertiende maand paste niet in wat men toen als de kosmische ordening beschouwde en daarom gold ze als onheilbrengend. Een angst die later in het algemeen overging op het getal 13.

Kalenders

Hierna zullen enkele kalenders besproken worden die voor onze huidige tijdrekening van belang zijn geweest. Er bestaan echter nog vele andere kalenders (Joodse-, Islamitische-, vele Midden-Amerikaanse-, Gallische-, enz.). Het voert hier te ver om deze hier allemaal te beschrijven. Als eerste wordt de Christelijke kalender beschreven omdat dit de kalender is die wij op dit moment gebruiken.

De Christelijke kalender

De oudste Romeinse kalender (vanaf misschien het jaar -700 in de Juliaanse proleptische kalender) was een maankalender, met in het begin waarschijnlijk maar 10 maanden per kalenderjaar, hoewel dat niet duidelijk is. Het jaar begon toen met de maand maart, en september tot en met december waren toen de 7e tot en met 10e maand, zoals hun namen al doen vermoeden (septem = 7, octo = 8, novem = 9, decem = 10). Juli werd toen nog quintilis genoemd (quint = 5), en augustus was nog sextilis (sext = 6). Uiteindelijk (of misschien al meteen) verschenen januari en februari aan het eind van het kalenderjaar. Rond 450 v. Chr. werd de kalender lunisolair, door af en toe een schrikkelmaand van 22 of 23 dagen in te lassen na het feest van de Terminalia op 23 februari. Na de schrikkelmaand volgden dan nog de ontbrekende dagen van februari. Het inlassen van schrikkelmaanden gebeurde echter met zo'n mate van willekeur en/of onachtzaamheid dat het kalenderjaar in de loop der tijd hopeloos uit

de pas liep met de seizoenen. In die tijd hadden maart, mei, quintilis en oktober elk 31 dagen, februari had er 28, en de andere maanden hadden er 29, wat een totaal van 355 dagen oplevert.

Om de kalender weer terug in de pas met de seizoenen te krijgen laste Julius Caesar, leider van het Romeinse Rijk, in het jaar 45 v. Chr. verschillende schrikkelmaanden in, waardoor dat kalenderjaar een totale lengte van 445 dagen kreeg. Caesar veranderde de kalender met ingang van het jaar 44 v. Chr. in een zonnekalender van 365 dagen per jaar, door sommige maanden wat extra dagen te geven: januari, sextilis en december kregen er 2 dagen bij en werden 31 dagen lang, en april, juni, september en november kregen er 1 dag bij en werden zo 30 dagen lang. Caesar liet het jaar officieel beginnen met januari, zoals schijnbaar onofficieel al een tijdje de gewoonte was. Bovendien stelde hij de regel in dat elke vierde jaar een schrikkeljaar moest worden ingelast op de plek waar vroeger de schrikkelmaanden werden ingelast, dus tussen 23 en 24 februari. Het is mogelijk dat Caesar de voordelen van een regelmatige kalender inzag tijdens een langdurig bezoek aan Egypte in 45 v. Chr.

Historici hebben vastgesteld dat het jaar 44 v. Chr. geen schrikkeljaar was. Ter ere van Caesar besloot de Senaat van Rome om de maand quintilis in het vervolg juli (iulius) te noemen, maar Caesar heeft zelf de eerste julimaand niet meegemaakt, omdat hij op de 15e dag (de Idus) van de maart daarvoor (van het jaar 43 v. Chr.) vermoord werd. Na de dood van Caesar lasten de ambtenaren bij vergissing elke drie in plaats van vier jaar een schrikkeljaar in, waardoor de kalender toch weer uit de pas ging lopen met de seizoenen. Caesars opvolger, keizer Augustus, verhielp dit probleem door een tijd schrikkeldagen weer over te slaan, zodat uiteindelijk vanaf het jaar 8 de Juliaanse kalender zoals bedoeld werkte. Ter ere van keizer Augustus werd de maand sextilis naar hem augustus genoemd. De geschiedenis van de lengten, namen, en plaatsing van de maanden staan in de volgende tabel samengevat (volgens de laat-Romeinse schrijver Censorinus).

rond 450 v. Chr.			van 44 n. Chr.en later				
maand	naam	dagen		maand	dagen	naam	nederlands
11	januarius	29		1	31		januari
12	februarius	28		2			februari
1	mars	31		3			maart
2	aprilis	29		4	30		april
3	maius	31		5			mei
4	iunius	29		6	30		juni
5	quintilis	31		7		iulius	juli
6	sextilis	29		8	31	augustus	augustus
7	september	29		9	30		september
8	october	31		10			oktober
9	november	29		11	30		november
10	december	29		12	31		december
	totaal	355		totaal	365		

De jaren telde men vanaf de stichting van de stad Rome of vanaf het eerste regeringsjaar van een bepaalde keizer.

De Juliaanse kalender is door paus Gregorius XIII in 1582 vervangen door de Gregoriaanse kalender met als extra toevoeging, dat de eeuwjaren, die niet door 400 deelbaar zijn, vervallen als schrikkeljaar. Bovendien liet men toen de kalender met elf dagen verspringen om de lente weer op tijd te laten beginnen. Voor astronomische doeleinden is sedert 1582 AD de Juliaanse Dag ingevoerd, die begint op 1 januari 4713 voor Christus, en op de middag aanvangt in plaats van ter middernacht. Tegenwoordig is de Juliaanse Dag bij astronomen nog zeer geliefd. Ook in computerprogramma's worden de data steeds omgerekend naar Juliaanse Dagen.

Zo begon op 1 januari 2000 exact om twaalf uur wereldtijd de Juliaanse Dag nummer 2451545.

Twee Christelijke rekenhoogstandjes Het Paasfeest

De datering van het Paasfeest doet ons tegenwoordig enigszins merkwaardig aan. Aanvankelijk waren de christenen het ook bepaald niet eens over de datum van dat

feest. Pasen moest natuurlijk worden gevierd op de dag waarop Christus uit het graf was opgestaan. Maar wanneer was dat nu precies geweest?

Tijdens het concilie van Caesarea (196 na Chr.) rekende men dat op een nogal vernuftige manier uit. Eerst diende natuurlijk vastgesteld te worden wanneer God de wereld had geschapen. Volgens het scheppingsverhaal gebeurde dat in het voorjaar; het seizoen waarin de aarde gras en gewas voortbrengt. Bovendien, zo redeneerden de concilievaders, had de schepping duidelijk plaatsgevonden tijdens een dag-en-nachtevening. Dit wil zeggen op een van de twee momenten van het jaar waarop dag en nacht even lang duren. God immers, zo lezen we in de Bijbel, verdeelde licht en duisternis in gelijke delen. Ook moet het ten tijde van de schepping volle maan zijn geweest. Want God schiep een groot licht dat de dag regeerde en een kleiner licht dat heerste over de nacht. Dat laatste licht, aldus het concilie, kon alleen de volle maan zijn geweest; de enige gestalte van de maan die de gehele nacht aan de hemel staat. En tenslotte ook moet de wereld, teruggerekend, zijn geschapen op een zondag.

Zeven dagen immers nadat God de aarde had gecreëerd, nam hij een rustdag. En die rustdag was natuurlijk de eerste sabbat. Op deze wijze, zo beslisten de kerkvaders, was onomstotelijk bewezen dat God de wereld schiep op een zondag in de lente, bij volle maan en op het moment waarop dag en nacht even lang waren. En zoals in den beginne de wereld was geschapen, zo werd ze met Pasen van de zonde bevrijd. Uit de mogelijkheden die er waren, koos het concilie van Caesarea de dag-en-nachtevening als de belangrijkste voor het vaststellen van Eerste Paasdag. De christelijke wereld zou voortaan het Paasfeest vieren op de 25^e maart. Hoe de bisschoppen aan die datum kwamen, is overigens niet duidelijk want in die tijd viel de dag-en-nachtevening in werkelijkheid op de 22^e maart.

Doch toen ontbrande er een felle strijd met de christenen vaan joodse oorsprong die voor het vaststellen van Eerste Paasdag de volle maan belangrijker vonden dan de dag-en-nachtevening en die de verrijzenis van Christus daarom wilden vieren op de 14^e Nisan. Dit wil zeggen op de vollemaansdag van de joodse tijdrekening. Vanwege deze opvatting kregen ze van hun tegenstanders de nogal dwaze naam van "tessareskaidekatieten". Een Grieks woord dat het beste kan worden vertaald met "veertienders". Het werd een zaak van levensbelang of voor het bepalen van Eerste Paasdag nu de volle maan of de dag-en-nachtevening of (volgens een derde partij) de zondag de doorslag moest geven. Een moeilijke zaak want op dezelfde dag vielen deze gebeurtenissen slechts eens in de 532 jaar.

In de volgende 129 jaar koelden de gemoederen echter dusdanig af dat in 325 na Chr. Het concilie van Nicea de drie standpunten onder één noemer kon brengen. Deze kerkvergadering besloot dat Pasen voortaan zou worden gevierd op de eerste zondag (voor de zondagspartij) na volle maan (voor de "tessareskaidekatieten") en na de eerste dag-en-nachtevening van het jaar. En volgens dat besluit vieren we het feest nog steeds!

De geboortedag van Christus

Een nog grotere krachttoer leverden de christelijke tijdrekenaars met betrekking tot de geboortedag van Christus. Wij zijn er zo aan gewend geraakt onze tijdrekening te beginnen met de geboorte van Christus dat we er niet meer aan denken dat het niet altijd en overal zo is geweest. In Rome bijvoorbeeld rekende men de jaren aanvankelijk vanaf de stichting van de stad Rome en later volgens de regeringsjaren van de keizer. De datering op basis van het geboortjaar van Christus ontstond pas in de zesde eeuw. En toen ging het er natuurlijk om vast te stellen wanneer Christus nu precies was geboren. Dat werd een heel karwei. Men had dus al berekend dat Christus op een zondag na volle maan en na de eerste dag-en-nachtevening van het jaar was verrezen. Nu had de geleerde abt Dionysius Exiguus uitgerekend dat (evenals zons- en maansverduisteringen na 19 jaar weer op dezelfde dag vallen) de voorjaarsvollemaan na $28 \times 19 = 532$ jaar weer op dezelfde nacht aan de hemel staat. 532 jaar dus na Christus' verrijzenis is de situatie aan het firmament weer precies hetzelfde als op de dag dat Hij uit de doden opstond. In de tijd van Dionysius zou na ongeveer 100 jaar Pasen weer vallen op de 25^e maart. Dit leek de brave abt een duidelijk bewijs dat dan de eerste 532 jaar na Christus' verrijzenis zou zij afgelopen. Omdat naar mening van de Kerk Christus stierf in zijn 31^e levensjaar, moesten er dus na zijn geboorte $532 + 31 = 563$ jaren zijn verlopen. Dionysius stelde dus vast dat het betreffende jaar het 563^e na Christus' geboorte was en dat men van daaruit verder moest rekenen. De Paus ging met deze berekening akkoord en zodoende zijn we enkele jaren geleden het jaar 2000 gepasseerd. Volgens Dionysius is Christus dus geboren in het jaar 0. Er zijn echter twee redenen te geven waardoor dit niet kan. Ten eerste komt het jaar 0 in onze tijdsrekening eenvoudig niet voor. Op ons jaar 1 voor Chr. volgt immers onmiddellijk het jaar 1 na Chr. Ten tweede zijn er aanwijzingen te vinden in historische en astronomische feiten zoals het stadhouderschap van Cyrenius en een kritisch onderzoek van het

De Gregoriaanse/Juliaanse proleptische kalender

Het blijkt wel dat er veel variatie zit in de precieze details van de kalenders die in West-Europa gebruikt zijn, hoewel ze toch allemaal Juliaans of Gregoriaans genoemd worden. Voor datering van historische gebeurtenissen (bijvoorbeeld voor geschiedenisboeken of astronomische tabellen) is het nuttig om een eenduidige kalender te hebben. Voor deze eenduidige kalender gebruikt men de regels van de Gregoriaanse kalender voor data vanaf 15 oktober 1582, en de regels van de Juliaanse kalender voor data tot en met 4 oktober 1582 met de era van Christus -zelfs voor dagen vóór de uitvinding van de Christelijke era of de Juliaanse kalender. De toepassing van de regels van een kalender op dagen waarop die regels in werkelijkheid niet zo gebruikt werden (of nog helemaal niet uitgevonden waren) wordt proleptisch genoemd. Zo kunnen wij het hebben over 1 maart van het jaar - 300 in de Juliaanse (proleptische) kalender, hoewel toentertijd de Juliaanse kalender niet gebruikt werd en de era van Christus nog 300 jaar in de toekomst lag. Het is buiten de sterrenkunde gebruikelijk om jaren vóór de epoche aan te duiden met "voor Christus", en jaren na de epoche met "na Christus", zodanig dat het eerste jaar "het jaar 1 na Christus" (1 n.Chr.) of gewoon "het jaar 1" genoemd wordt, en de jaren daarvóór 1 v.Chr., 2 v.Chr., enzovoorts. Met deze jaartelling, die wij de geschiedkundige jaartelling noemen, is het echter opletten wanneer je de lengte van een periode wilt berekenen waar de epoche in valt. Bijvoorbeeld: het aantal jaren tussen 1 maart 3 v.Chr. en 1 maart 2 n.Chr. is geen $2 + 3 = 5$, maar één minder: één jaar van 3 v.Chr. tot 2 v.Chr., nog één tot 1 v.Chr., weer één tot 1 n.Chr., en de vierde van 1 n.Chr. tot 2 n.Chr. De normale optelling gaat fout omdat de geschiedkundige jaartelling geen jaar 0 kent. De meest populaire Christelijke scheppingsdatum is 23 oktober 4004 v.Chr., en sommigen vierden de 6000ste verjaardag van die datum in 1996, waarschijnlijk omdat $4004 + 1996 = 6000$, maar vanwege het ontbreken van een jaar 0 waren er maar 5999 jaren tussen 4004 v.Chr. en 1996 n.Chr.

verhaal van de Ster der Wijzen. Naar alle waarschijnlijkheid viel zijn geboorte in het jaar 7 voor Chr.

Republikeinse kalender 1796-1805

De Fransen, die in de Revolutieperiode vonden dat alle overblijfselen van het feodalisme uitgeroeid moesten worden, meenden dat ook de christelijke tijdrekening afgeschaft moest worden, en vervangen door een Republikeinse. Het begin van de nieuwe kalender werd vastgesteld op 22 september 1792, dag van de uitroeping van de Franse Republiek. De Republikeinse kalender werd op 24 november 1793 ingevoerd (het jaar I heeft dus nooit bestaan), en bleef in gebruik tot 31 december 1805. Met ingang van 11 Nicôse van het jaar XIV (= 1 januari 1806) werd de Gregoriaanse (christelijke) kalender wederom ingevoerd.

Het Republikeins jaar begon op 22, 23 of 24 september, en was verdeeld in 4 maal 3 maanden van 30 dagen + enige aanvullende dagen (eerst "sans-culottides", later "jours complémentaires" genoemd). De week van 7 dagen werd afgeschaft en vervangen door een week van tien dagen, een "décade". De tiende dag gold als rustdag. De benamingen van de dagen vervielen en werden vervangen door de weinig poëtische benamingen:

primidi, duodi, tridi, enz. De nieuwe namen van de maanden werden bedacht door de toneelspeler en dichter Fabre d'Eglantine:

Herfst: Vendémiaire, Brumaire, Frimaire.
Winter: Nivôse, Pluviôse, Ventôse.
Lente: Germinal, Floréal, Prairial.
Zomer: Messidor, Thermidor, Fructidor.

Van 1808 tot 1810 was in het Koninkrijk Holland het gebruik van onderstaande namen voor de maanden voorgeschreven:

Louwmaand	januari
Sprokkelmaand	februari
Lentemaand	maart
Grasmaand	april
Bloeimaand	mei
Zomermaand	juni
Hooimaand	juli
Oogstmaand	augustus
Herfstmaand	september
Wijnmaand	oktober
Slachtmaand	november
Wintermaand	december

De Griekse kalenders

De Grieken uit de oudheid gebruikten zowel gelijke als ongelijke uren. Elke Griekse stadstaat had zijn eigen kalender, met zijn eigen namen voor de maanden, en de inlassing van schrikkelmaanden in de lokale kalender had meer te maken met de lokale politiek dan met de wens om een regelmatige kalender te hebben. Dientengevolge is onze kennis van de precieze overeenkomst tussen data in Griekse kalenders en data in andere kalenders maar zeer beperkt.

De Egyptische kalender

De Egyptische kalender werd ontwikkeld in het Egypte van de farao's, zo lang geleden dat ons daarover geen kennis bereikt heeft, maar waarschijnlijk 4000 of meer jaar geleden. De Egyptische kalender was een zonnekalender. Er is een oude tekst die beweert dat het Egyptische kalenderjaar vanaf het eind van de 17e dynastie van farao's (circa 1500 v. Chr.) 365 dagen had, maar daarvoor 360 dagen. Met een jaar van 360 dagen zou het begin van het kalenderjaar in slechts ongeveer 70 jaar door alle seizoenen teruggelopen zijn, en met een jaar van 365 dagen in ongeveer 1460 jaar. Die laatste periode wordt nu de Sothisperiode genoemd, maar werd klaarblijkelijk van geen enkel belang geacht in het oude Egypte zelf.

Toen de Romeinen in het jaar 30 van onze jaartelling Egypte veroverden dwongen ze het gebruik af van een schrikkeldag elke vierde jaar, zodat de kalender toen wat gemiddelde jaarlengte betreft in de pas liep met de Juliaanse kalender die toen in Rome zelf gebruikt werd. De kalender van na de invoering van de schrikkeljaren wordt nu wel de Alexandrijnse kalender genoemd. De eerste dag van de Alexandrijnse kalender viel sindsdien altijd rond 29 augustus van de Juliaanse kalender.

Elk Egyptische kalenderjaar bevatte 12 maanden. De maanden van de Egyptische kalender met hun lengte staan in de volgende tabel:

maand	dagen
Thoth	30
Phaophi	30
Athyr	30
Choiak	30
Tybi	30
Mecheir	30
Phamenoth	30
Pharmuthi	30
Pachon	30
Payni	30
Epiphi	30
Mesore	30
(epagomenai)	5

De namen in de tabel zijn zoals genoemd door Claudius Ptolemaeus in zijn *Almagest* (van rond het jaar 150). Elk Egyptische kalenderjaar heeft dus hetzelfde aantal dagen (365), ook elke maand (30), met 5 extra dagen aan het eind (epagomenai genoemd door de oude Grieken) om het jaar vol te maken. Daarmee was de Egyptische kalender bijzonder eenvoudig in het gebruik, en werd deze kalender ook buiten Egypte veel gebruikt door astronomen, van de oude Grieken (Claudius Ptolemaeus rond het jaar 150) tot aan het eind van de Middeleeuwen, ongeveer 400 jaar geleden. Copernicus gebruikte hem nog!

Dagen van de week

Al heel vroeg in de geschiedschrijving vindt men tekenen dat het getal 7 iets speciaals is. Zo vindt men in de Griekse mythologie de beroemde tocht van de Zeven tegen het Zevenpoortige Thebe: de veldtocht van zeven Griekse helden onder aanvoering van koning Adrastus van Agros die zijn schoonzoon Polinyces wilde herstellen op de troon van deze stad. Hetgeen overigens mislukte.

Dan is het de Zeven slapers heel wat beter vergaan. Toen de Romeinse keizer Decius in 235 een bloedige christenvervolging ontkende, vielen deze zeven christenbroeders uit Efese in een hol in slaap – om eerst 155 jaar later weer monter waker te worden. Beslist een opmerkelijke manier om moeilijkheden uit de weg te gaan! De prestatie van de zeven heeft trouwens tot de dag van vandaag haar

gevolgen. Een oud volksgeloof immers zegt dat we op zeven weken slecht weer moeten rekenen als het op 27 juni regent (27 juni is de feestdag van de langslapers).

Het getal zeven speelt nog veel vaker een rol. De bewoners van de stadstaat Athene moesten ieder jaar zeven jongens en zeven meisjes offeren aan Miotaurus. In de oudheid kende men zeven wereldwonderen, zeven hemelen, zeven hellen, zeven schoonheden; de bijbel vertelt ons over zeven doodzonden, zeven vette en zeven magere jaren, zeven wijze en zeven dwaze maagden. De stad Rome is volgens de overlevering op zeven heuvels gebouwd en het zeven gebergte bestaat (als men niet te nauw kijkt) uit zeven bergen.

En dan de sprookjes. Sneeuwwitje vroeg en kreeg asiel bij de zeven dwergen die hun slordige woninkje hadden opgetrokken aan de andere zijde van de zeven heuvels. De ouders van kleinduimpje hadden zeven kinderen die later onder bange omstandigheden de zeven dochters van de mensetende reus ontmoeten. Als ik me goed herinner liep de goede man op zevenmijlslaarzen. En had de boze wolf het niet voorzien op zeven geitjes?

Ook in de serieuzere lectuur speelt het getal zeven een grote rol. God schiep de wereld in zeven dagen. Christus sprak aan het kruis zeven keer. De rooms-katholieke kerk heeft zeven sacramenten en de Openbaring van Johannes spreekt over zeven gemeenten, zeven plagen, zeven bazuinen, zeven engelen en zeven zegels. De Joden gebruiken in hun eredienst een zevenarmige kandelaar en Salomé gaf in het paleis van Herodus een uitvoering van de dans der zeven sluiers. En zelfs de zeer nauwgezette en wetenschappelijke Newton verdeelde de regenboog in zeven kleuren.

Zeven moet dus wel een erg belangrijk getal zijn en we kunnen ons met reden afvragen wat de mens er sinds eeuwen toe heeft bewogen alles (of althans heel veel) in eenheden van zeven op te delen. Als we teruggaan in de geschiedenis (en het scheppingsverhaal even terzijde laten) zien we dat de week het oudste voorbeeld is van een verdeling in zeven. Reeds 1700 jaar voor Christus (vele

eeuwen dus voor het bijbelse scheppingsverhaal ontstond) kenden de Babyloniërs een week die zeven dagen telde. Hoe kwamen ze daaraan? Kijken we naar de Latijnse namen van de dagen (van de zondag af geteld: dies solis, dies lunae, dies martis, dies mercurii, dies jovis, dies veneris en dies saturni) dan vinden we een aanzet voor een verklaring. In deze namen immers wordt onze aandacht gevestigd op de planeten. Of liever gezegd: op de zeven bewegende hemellichamen die men in de oudheid kende: de zon en de maan plus de planeten Mars, Mercurius, Jupiter, Venus en Saturnus. Pluto, Neptunus en Uranus moesten in die tijd nog worden ontdekt en de aarde werd destijds nog niet als planeet herkend. En daar ligt dan inderdaad de oplossing van het raadsel zeven. Er waren, zo redeneerde men in de oudheid, zeven bewegende hemellichamen. Zeven was dus onmiskenbaar het getal van de kosmische volledigheid. Alleen groepen die uit zeven delen bestonden, konden aanspraak maken op volledigheid. Zeven was zodoende het getal van de vervulling – en bij nauwkeurige beschouwing heeft het getal zeven in de oudste voorbeelden dan ook duidelijk de betekenis van het compleet zijn: het voltooidde.

De zeven “planeten” uit de oudheid waren:

Saturnus

Jupiter

Mars

Zon

Venus

Mercurius

Maan

En men leefde in de veronderstelling dat ze in deze volgorde (van binnen naar buiten gerekend) om de aarde cirkelden.

Omdat de geleerden uit de oudheid minder prozaïsch waren dan hun collegae uit de 20^e eeuw, telden ze de tweemaal 12 uur van het etmaal niet door. Op astrologische gronden wijden ze elk uur toe aan een bepaalde planeten godheid. En wel in de boven aangeduide volgorde die was gebaseerd op de omlooptijden van de betreffende hemellichamen. Als zodoende het eerste uur van de dag was toegewijd aan Saturnus dan stond het

tweede onder bescherming van Jupiter, het derde onder die van Mars. Het vierde uur was het uur van de zon, het vijfde van Venus, het zesde van Mercurius en het zevende van de maan. Het achtste uur stond dan weer in het teken van Saturnus, enz. De dag daarentegen stond in het teken van de van de planeet waaraan het eerste uur was toegewijd. In het voorbeeld gaat het dus om de dag van Saturnus of, in het Latijn, om “dies saturni”: een naam die is blijven voortleven in ons “zaterdag”. Op dezelfde wijze herinneren in het Nederlands “zondag” en “maandag” aan de “dies solis” en de “dies lunae” (luna = maan) van de Romeinen. Met de overige dagen is dat niet het geval. De herinnering aan hun oorspronkelijke namen (dies martis, dies mercurii, dies jovis, dies veneris; respectievelijk de dagen van Mars, Mercurius, Jupiter en Venus). Is uit onze taal verdwenen omdat al vroeg in de geschiedenis van onze streken deze Romeinse goden zijn vervangen door hun tegenhangers uit de Germaanse mythologie. Te weten de oorlogsgod Ziu of Thiu (“dinsdag”), de oppergoed Wodan (“woensdag”), de vuurgod Donar (“donderdag”) en de oppergodin Freia (“vrijdag”). Alleen in het Frans is in de namen van de dagen de Romeinse traditie bewaard gebleven. Dinsdag, woensdag, donderdag en vrijdag heten daar immers nog altijd “mardi” (dies martis), “mercredi” (dies mercurii), “jeudi” (dies jovis) en “vendredi” (dies veneris). Dus op deze wijze kwamen de zeven dagen van de week aan hun aantal, hun naam en hun volgorde.

Dit geldt in de meeste landen met een taal gebaseerd op het Latijn. Er is echter ook een ander systeem van naamgeving aan de weekdagen. De Joden bijvoorbeeld nummeren de weekdagen. Zo ook in het Portugees en Russisch. (Zie het overzicht op pag. 13)

Vanuit Babylonië verspreidde de zevendagentelling zich via Egypte naar Israël waar ze een plaats kreeg in het Bijbelse scheppingsverhaal. De Joden waren het ook die een van die zeven dagen aanwezen als feest- en

rustdag: de sabbat. Ten tijde van het Romeinse Rijk raakten veel Joden in Romeinse slavernij. Doch ook in het vreemde land en in deze vernederende positie hielden ze vast aan de sabbatviering. Voor die tijd kende men geen vaste rustdag. Weliswaar hadden de Grieken een tien- en de Romeinen een negendaagse week doch deze dienden uitsluitend voor het vaststellen van de marktdagen. Het rustdaggebruik van de Joden viel bij hun Romeinse meesters zó in de smaak dat deze het geleidelijk aan overnamen. Ongeveer 100 jaar voor na de geboorte van Christus was de zevendaagse week in het gebied van de Middellandse Zee dan ook algemeen in zwang geraakt.

Toen het concilie van Nicea in het jaar 325 vaststelde dat Jezus Christus op een zondag was verrezen, aanvaardden de Christenen de zondag als algemene feest- en rustdag terwijl de Joden uiteraard vasthielden aan hun sabbatviering. Het is dus niet zo dat Pasen op een zondag valt omdat deze dag een rustdag is. Het is juist omgekeerd: de zondag is een rustdag geworden omdat Christus volgens de opvatting van het genoemde concilie op een zondag uit de doden is opgestaan.

Uren

Tot enkele eeuwen geleden werd het dagelijkse ritme van de mens bepaald door de op- en ondergang van de zon. Gedurende het dagdeel werd er gewerkt terwijl het nachtdeel besteedt werd aan rust, ontspanning, bespiegeling en slaap.

Het uur van de dag werd bepaald uit de stand van de zon terwijl men zich 's avonds naar de maan of de sterren richtte. Bij een bewolkte hemel was er natuurlijk niets te zien en men nam toevlucht tot andere hulpmiddelen zoals uurwerken (aanvankelijk wateruurwerken en later mechanische klokken). Alhoewel ons dagelijks leven nu inmiddels door uiterst precieze atoomklokken wordt bepaald is de invloed van de zon in onze tijdrekening nog steeds alom aanwezig.

De Babyloniërs verdeelden de dag en de nacht elk in drie dag- en nachtwaken die dus elk met vier van onze uren gelijk waren. Als

Nederlands	Engels	Frans	Laijn	Planeet	Portugees	Russisch	vertaling Russisch
Maandag	Monday	Lundi	Dies lunae	Maan	Segunda-feira	Ponedelnik	Na niets doen
Dinsdag	Tuesday	Mardi	Dies martis	Mars	Terça-feira	Vtornik	Twweede
Woensdag	Wednesday	Mercredi	Dies mercurii	Mercurius	Quarta-feira	Sreda	Midden
Donderdag	Thursday	Jeudi	Dies jovis	Jupiter	Quinta-feira	Chetverg	Vierde
Vrijdag	Friday	Vendredi	Dies veneris	Venus	Sexta-feira	Pyatnitsa	Vijfde
Zaterdag	Saturday	Samedi	Dies saturnii	Saturnus	Sabado	Subbota	Sabbat
Zondag	Sunday	Dimanche	Dies solis	Zon	Domingo	Voskresenye	Rustdag

de tijd wat preciezer aangeduid moest worden verdeelde men deze waken in twee of vier perioden (net zoals bij onze half uur en kwartier). Indien nog grotere precisie was vereist, werd de dag of de nachtwake in 60 kleinere eenheden (UŠ) opgedeeld. Een UŠ komt overeen met de tijd waarin de hemelsfeer 1 booggraad doordraait (ofwel 4 van onze minuten). Op haar beurt werd de UŠ weer onderverdeeld in 60 NINDA's (elk dus gelijk aan 4 van onze seconden). De Babylonische dag begon bij zonsondergang met de aanvang van de avond.

De oude Egyptenaren maakten voor hun uurtelling gebruik van een groep van sterrenbeelden, 36 in aantal, die in een band over de hemel verdeeld waren. De nachtelijke uren telde men af aan de hand van het rijzen van deze decadesterrenbeelden aan de oostelijke horizon. Overdag gebruikte men een zonnwijzer of een wateruurwerk. De Egyptische dag begon bij zonsopgang.

De Romeinen daarentegen verdeelden de dag en de nacht in vier delen elk die dus met drie van onze uren gelijk waren.

De oorsprong van onze huidige 24-uurs indeling van de dag en de nacht is niet goed bekend. Volgens de Griekse geschiedschrijver Herodotus van Halicarnassus werd de 24-uurs dag al voor de 5de eeuw voor Christus door de Grieken van de Babyloniërs overgenomen. Andere bronnen wijzen erop dat dit pas in de 1ste eeuw voor Christus in Egypte is ontstaan en dat zij haar oorsprong dankt aan de Oud-Egyptische indeling van 36 uren waarbij de uren die in de avond en ochtend-

schemering verloren gingen werden weggelaten. Indien het nodig was om het uur in kleinere onderdelen te verdelen maakte men gebruik van het Babylonische systeem van minuten en seconden waarin de graden werden onderverdeeld.

Gedurende de middeleeuwen was het gebruikelijk om de uren van het dagdeel te nummeren vanaf zonsopgang (horae diei) en evenzo de uren van het nachtdeel vanaf zonsondergang (horae noctis). De uren in het dagdeel werden, naar Romeins gebruik, oorspronkelijk in vier groepen (stationes) van elk drie uren ondergebracht.

Deze werden in de middeleeuwen ook vaak benoemd naar het uur waarmee de periode werd beëindigd.

- mane (ook tertia): 1ste tot het 3de uur van de dag.

- ad meridiem (ook sexta): 4de tot het 6de uur van de dag. De moderne afkorting a.m. ('vóór de middag') is hiervan afgeleid.

- de meridie (ook post meridie of nona): 7de tot het 9de uur van de dag. De moderne afkorting p.m. (i.e. 'na de middag') is hiervan afgeleid.

- suprema: 10de tot het 12de uur van de dag. Evenzo werden de uren in het nachtdeel in de vier volgende nachtwaken (vigiliae) van drie uur elk ondergebracht:

- caput vigiliarum (ook prima vigilia, prima statio of conticinium): 1ste tot het 3de uur van de nacht.

- vigilia media (ook secunda vigilia of intempestum): 4de tot het 6de uur van de nacht.

- gallicantus (ook gallicinium, cantus pullo-
rum of cantus gallorum): 7de tot het 9de uur
van de nacht.

- vigilia matutine (ook vigilia matutinalis,
antelucanum of antelucanae horae): 10de tot
het 12de uur van de nacht.

Zeven van deze uren stonden bekend als de
“canonieke uren” (horae canonicae) of “dag-
getijden” vanwege de gebeden en andere
rituelen die monniken en geestelijken gedu-
rende deze uren moesten verrichten. De
namen van deze uren herinneren vaak nog
aan de rituelen die oorspronkelijk op deze
uren werden verricht maar gedurende de
middeleeuwen zijn enkele hiervan naar
andere uren van de dag verschoven.

De lauden (‘lofzangen’) of de metten (laudes
matutinae) vonden oorspronkelijk rond
middernacht plaats maar verschoven geleide-
lijk meer en meer naar de vroege ochtend-
uren.

De prieme werd gelezen tijdens het eerste uur
(hora prima, ook primetijd) van de dag.

De terts (ook tierce, tiercetijd of tertstijd)
vond plaats gedurende het derde uur (hora
tertia) van de dag.

De sexten werden oorspronkelijk in het zesde
uur (hora sexta, ook sexttijd) van de dag
gelezen maar door de geleidelijke vervroe-
ging van het middagmaal (zie hieronder)
verschoof dit gedurende de middeleeuwen
steeds meer naar het vierde uur van de dag.
Gedurende het negende uur (hora nona) van
de dag, die dus halverwege in de middag
eindigt, vond oorspronkelijk de middagmaal
(noenmaal) plaats. In de loop der tijd werd dit

echter steeds meer en meer vervroegd totdat
dit rond het begin van de middag viel. Van-
daar dat noen (ook noenetijd of noenestond;
vergelijk met het Engelse noon) nu de hui-
dige betekenis van 12 uur ‘s middags heeft
gekregen.

De vesper (ook vespertijd) vond oorspronk-
elijk plaats in het laatste uur van de dag en
vóór het eerste uur van de schemer (hora
vespera) maar is geleidelijk verschoven naar
het midden van de middag.

De compli (ook completorium, complete,
complie of complietijd) vond na zonsonder-
gang plaats in het eerste uur van de nacht.

De moderne manier om de uren vanaf mid-
dernacht en de middag te tellen is pas in de
late middeleeuwen ontstaan en dankt haar
oorsprong vermoedelijk aan de praktijk om
de stads en kerkklokken aan het begin van de
middag met de meridiaandoorgang van de
zon in het zuiden gelijk te zetten.

De doorlopende telling van 0 uur tot 24 uur
vanaf middernacht vindt haar oorsprong pas
in de 19de eeuw. Deze telling werd vanaf de
oudheid ook wel door sterrenkundigen
toegepast doch hun telling begon om 12 uur
in de middag zodat er geen wisseling van het
dagnummer om middernacht zou optreden.
Deze ‘astronomische uurtelling’, vanaf het
begin van de middag, treft men ook aan in
oude astrologische geschriften en in scheeps-
journalen en werd pas in 1925 officieel door
de sterrenkundigen afgeschaft

wordt vervolgd

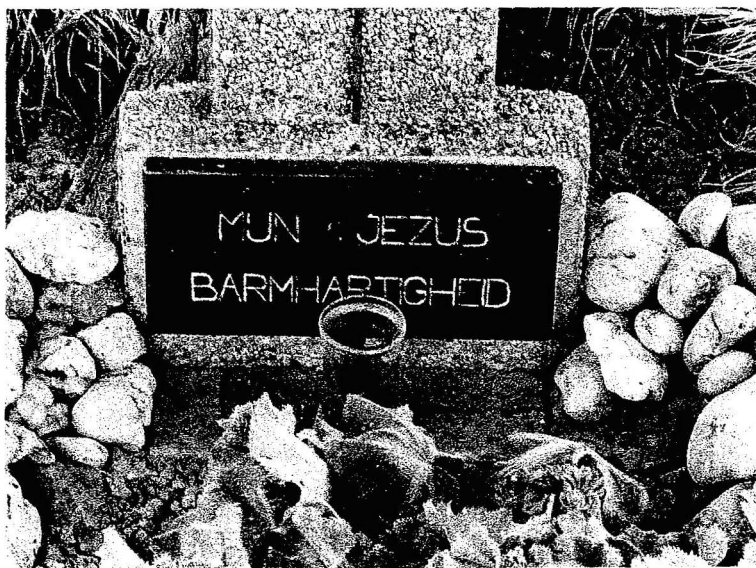
TWEE WEGKRUISEN

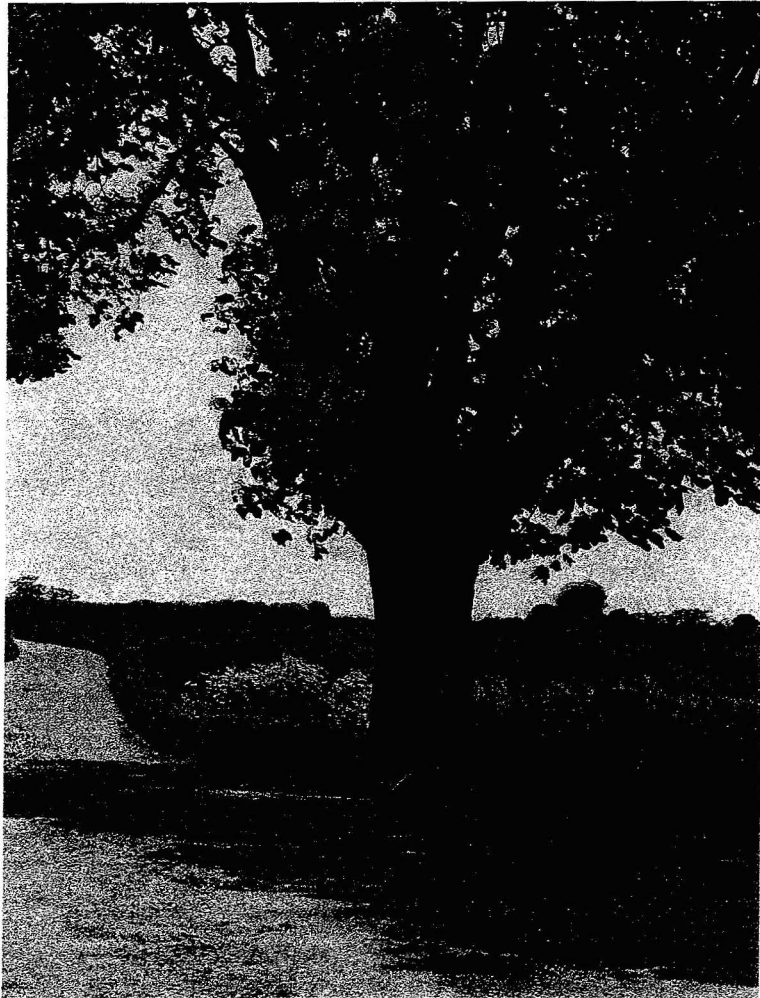

“ ‘i Krütz aan ‘i Dörestrüchsege”

Het kruis werd onlangs opgeknapt door de heren Martin Peukens en Hub Eussen van de Sectie Wegkruisen.

“ ‘t Krütz aan d’r Kasjteieboom.”

